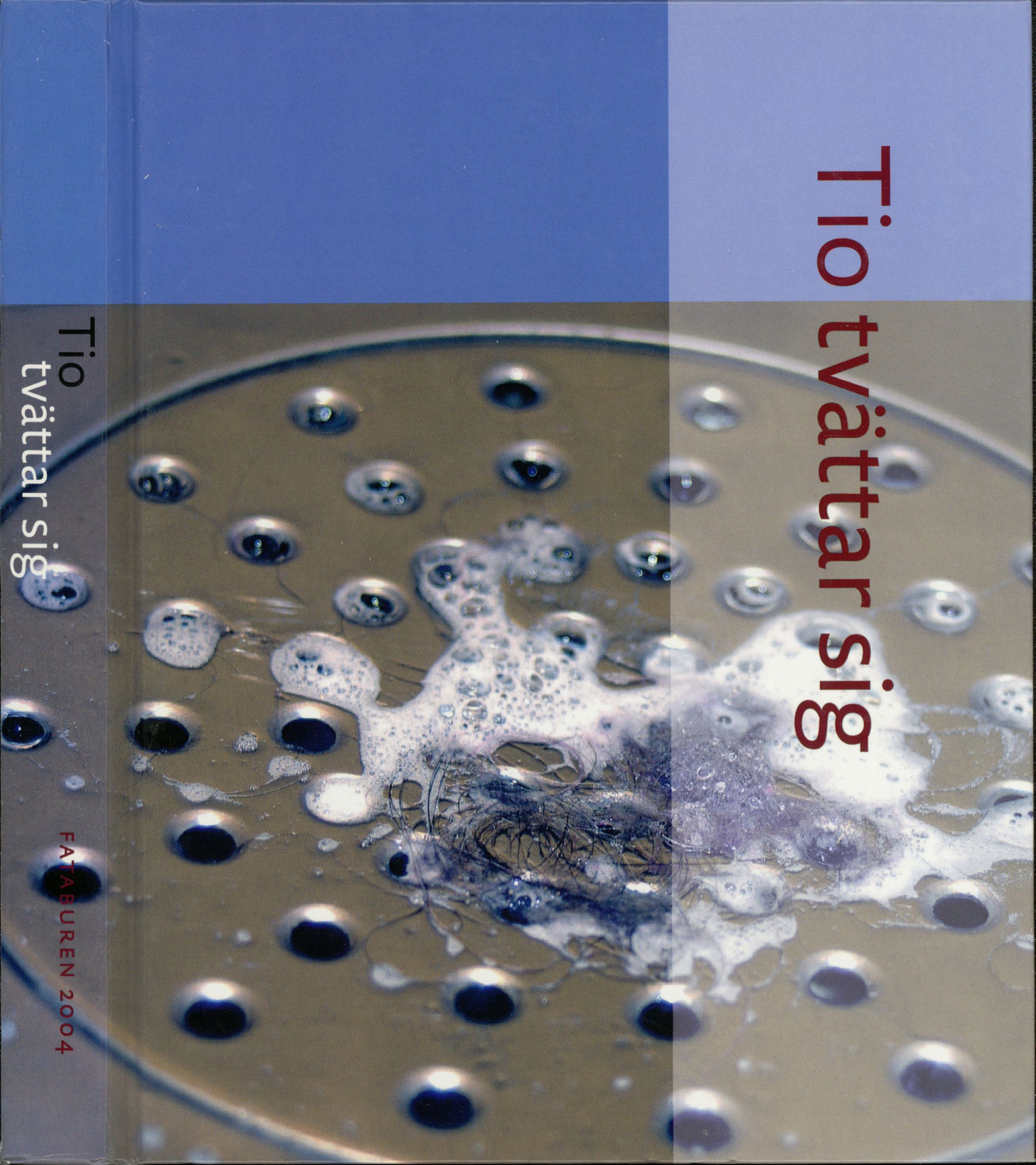

Tio tvättar sig

Tio
tvättar sig

FATABUREN 2004

Tio tvättar sig

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2004

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Från början har årsboken varit en förbindelselänk till stöd- och vänföreningar och idag är den också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna.

Museernas verksamhetsberättelser trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Fataburen 2004
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör Christina Westergren
Bildredaktör Birgit Brånvall
Bildsökning även Tomas Fermelin
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Omslagsbilder foto Mats Landin och Lis Granlunds familjealbum
För- och eftersättsblad se bild s. 88
Foto s. 2 Birgit Brånvall
Tryckt hos Fälth & Hässler, Värnamo 2004
ISSN 0348 971 X
ISBN 91 7108 494 0

Bastubadare i Gävle 1943, kanske också bastubyggare inspirerade av eldsjälén Jan Ottossons bastukampanj. Foto K W Gullers. Nordiska museets arkiv.

I hetluften

Svensk bastu som ideologi och praktik

Hur gick det egentligen till när bastubadandet blev en nationell dygd i Sverige? Idag räknar vi det som så självklart att idrottsanläggningar, simhallar och hotell har en bastu att erbjuda att det väcker förvåning när den inte finns där. I hundratusen bostadsrättsföreningar och villor är det inrett en bastu i källaren. Men för bara ett par mansåldrar sedan var det en nästan exotisk företeelse i de större städerna, för att inte tala om hur det var på landsbygden. Stockholmaren i gemen tog på 30-talet maximalt tre offentliga bad om året – inte alla i bastu. Och då var det bara ett fåtal som hade tillgång till bad i hemmet. Somliga vill betona en finsk påverkan – och visst är det befogat att se hur traditioner förts vidare i finnmärker och norrbottniska gränstrakter. Men viktigare ändå var nog mellankrigstidens många folkuppfostrare. Bastubadet bars fram av en stark ideologi med ordning och reda på programmet. Samtidigt kom bastubadandet att förvandla folk till njutande vardagshedonister. En studie av bastubadandet blir därför en lämplig infallsvinkel till hur människors identitet kom att formas i ett spänningsfält mellan ordning och sinnlighet.

JONAS FRYKMAN

är professor i etnologi vid Lunds universitet. Bland hans böcker kan i det här sammanhanget nämnas *Den kultiverade människan* (1979) och *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet* (1985).

Fostran och njutningsmedel

Bastubadandet är kulturellt sensitivt – idéer och känslor fastnar lätt på det; hedonism och förmyndaraktiga instruktioner möts. Varje svettbad är förvisso ett purgatorium, en kroppslig och andlig reningsritual. Som på nytt födda kan vi åter träda in i den sociala gemenskapen; som smutsiga står vi utanför. Kanske finns det fler diskurser och ideologier förenade med bastubadandet än någon annan form av tvagning. Riten handlar inte bara om hur man blir ren – utan också om hur man skall vara som människa. Så blir ett enkelt bad socialt och kulturellt laddat med en massa »borde« – eller det vi kallar moral.

Ur boken "Travels through Sweden, Finland, and Lapland, to the North Cape, in the years 1798 and 1799" av Joseph Acerbi. Längst t.v. »Bain finlandais«. Bilder i Nordiska museets arkiv.

När t.ex. de offentliga bastubaden förbjöds under 1600-talet var det med hänvisning till deras sedefördärvande inflytande. Den opassande munterhet, skörlevnad och kroppsliga njutning som frodades där passade dåligt samman med ortodoxins syn på den syndiga kroppen. När folkhygien på bred front lanseras som ett begrepp i Folkhemsbygget blev det omedelbart förknippat med frågan om hur arbetare och bönder skulle tvätta av sig smutsen från det gamla feodala Förtrycks- och Fattigsverige. Otaliga är de berättelser som handlar om den stora förvandlingen under förra hälften av 1900-talet.

När Lubbe Nordström 1938 tog upp kampen mot Lort-Sve-

rige var det ett rationellt, rent och demokratiskt Villa-Sverige han såg framför sig – och så småningom fick. Där flödade vatten så fort man vred på kranen och där det fanns centralvärme. Så byggde man också överallt i landet allmänna folkskolor tillsammans med badanläggningar. Från min uppväxt i arbetarstaden Nässjö på 50-talet, har jag minnen av hur Varmbadhuset var inrymt på nedre botten i Centralskolan. Civiliserandet av oss barn kunde på det viset rationaliseras. Både kropp och själ tuktades. Det här var en av den foucaultska disciplinens träningsanläggningar. Vilket välkommat folk kom inte ut ur sådana inrättningar!

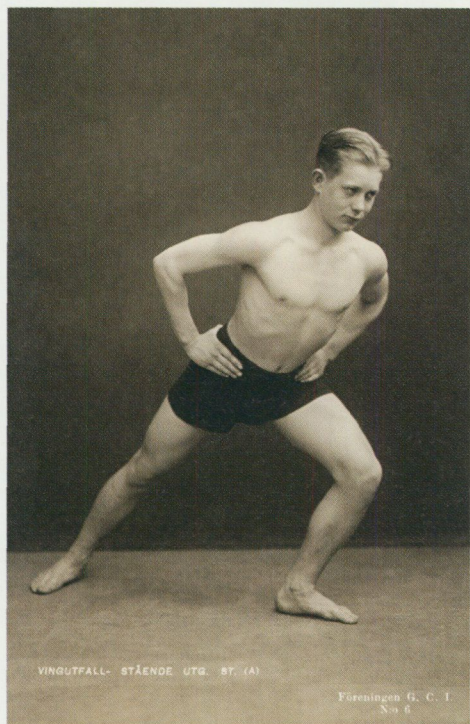
Samtidigt är bastubadet en fysisk erfarenhet. Den dramatiska växlingen mellan värme och kyla verkar avslappande och ger ett kroppsligt välbefinnande. Man kan inte förstå dess betydelse utifrån instruktionerna eller ideologierna, utan det måste – som alla kulturmönster – också förstås utifrån den upplevelse som rymmer plats, kropp och det materiella. Meningen skapas inte av diskursen utan av brukaren i en konkret situation. Den spännande historien om hur bastun blev en självklarhet i svensk kultur kan tjäna som ett bra exempel på sådana mer generella processer.

Folkhygienens förespråkare

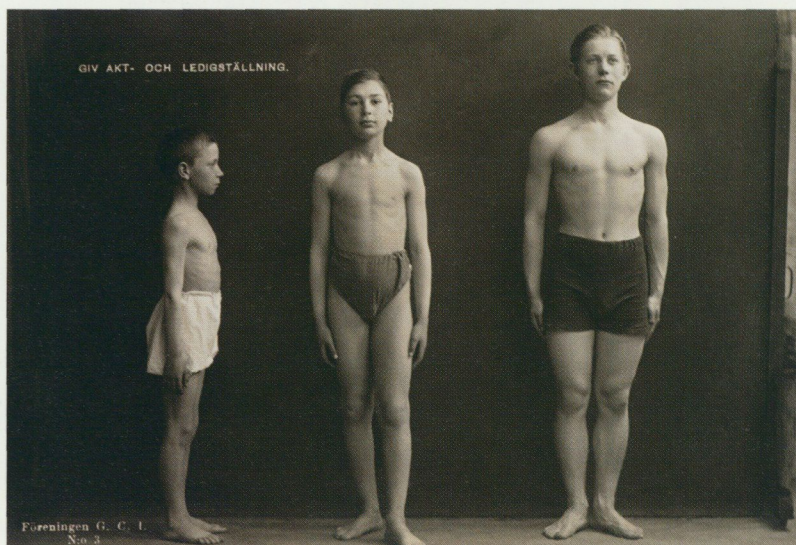
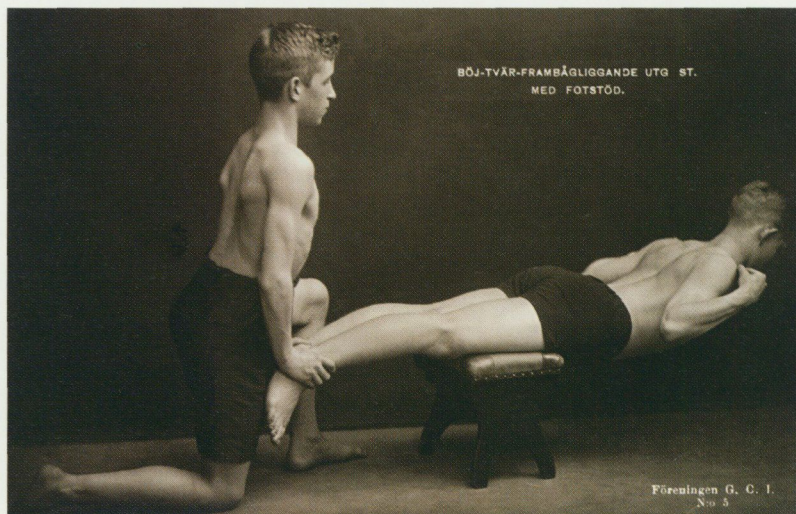
Medan Lubbe Nordströms Lort-Sverige har kommit att stå som symbol för hur det nya samhället skulle formars och han själv blev en av modernitetens vägröjare, är namnet Jan Ottosson så gott som obekant. Ändå är han sannolikt den person som gjorde mest för att omsätta tankarna på fysisk renlighet i praktisk handling. Under den värtaliga titeln *Bastupropagandan*

drev han under 1930-talet, tillsammans med Svenska Gymnastikförbundet, en energisk kampanj för att det skulle uppföras billiga och bra bastur åt landsbygdens folk.

Det fanns då ett glödande intresse hos de styrande för att förbättra det man kallade »folkmaterialet«. Vid början av 1900-talet var Sverige – alla stormaktsdrömmar till trots – ett medelstort land på marginalen av Europa. Bara en femtedel av befolkningen bodde i städer och inkomst- och klasskillnaderna var enorma. På några decennier utvecklades en urban arbetarklass, järnvägs- och municipalsamhällen byggdes ut. Skulle be-

Ur skolhistoriska samlingen, Nordiska museets arkiv. Fotograf okänd. (Även s. 92)

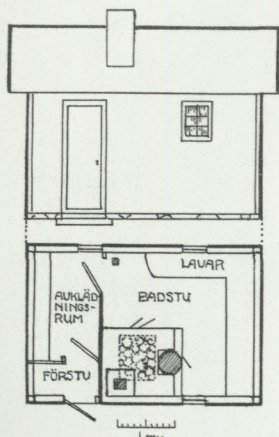

folkningen verkligen klara av steget in i det moderna industrisamhället – bli till fungerande kuggar i det stora maskineriet? Vilka krafter vilade i folkdjupet? Aldrig har liknelserna mellan människokroppen och maskinerna varit så många som då. Det var också en maskin med starka drifter. Känslorna och sexualiteten fick sitt erkännande såväl i konsten och litteraturen som i det allmänna medvetandet. Det var på en gång en förhoppningsfull och förlamande dröm. Där krafterna var tillstädes ropades det också på ordning och disciplin.

Ordet hygien blev ett riktigt »framtidsord« som handlade om försöken att styra utvecklingen i skapande banor. Det lånade en vetenskaplig klang till vilket alldagligt substantiv som helst. Visst kunde en god munhygien ge friskare tänder! Kunde inte framkomligheten i trafiken bli större med en bättre väghygien! Att kvaliteten på folkmaterialet kunde höjas genom arvshygieniska insatser var självklart. Samhället tog på sig en skyldighet att på olika sätt befordra mentalhygien. Barnen borde lära sig en god sexualhygien – och snart var ämnet till omvärldens förundran upptaget på skolschemat! När välfärdsstaten byggdes ut blev alltså mycket av det gamla och ingrodde draget fram i ljuset för att granskas, tuktas och ändras i just hygienisk riktning.

Bastupropaganda

Forskningen har hittills pekat på hur det moderna projektet drevs av intellektuella i en anda av »myrdalsk« entusiasm – men detta var en rörelse med bred uppslutning. Jan Ottosson var en av eldsjälarna, framtidsmännen, som genom sitt arbete skulle hjälpa befolkningen i den stora omställningen. Han var gymnastikdirektör, först verksam som lärare vid Tärna folkhögskola

Typritning för bastu ur
Jan Ottossons skrift
»Gymnastik och bad åt
landsbygdens folk: en
bastu i varje by« från 1930.

i Västmanland. När Lillsved på Värmdö år 1937 invigdes som Svenska Gymnastikförbundets egen folkhögskola blev han dess förste rektor.

I *Riksföreningens för Gymnastikens Främjande Årsbok* 1934 – när han ännu var gymnastikdirektör på Tärna – inledde Jan Ottosson en presentation av den beramade bastupropagandan. Hans högt uppsatta mål var att få åtminstone en bastu i varje socken. År för år fick läsarna följa hur byggandet framskred – landskap för landskap, by för by. Kartor talar om i vilka delar av landskapen det »folkhygieniska uppfostringsarbetet« vinner framgång och vilka som ännu inte koloniserats. På en enda »propagandaturneé« genom Sörmland just 1934 håller Jan Ottosson föredrag på elva platser, följd av Eskilstuna-Kuriren och Katrineholms-Kuriren. På var ort blir han mottagen av de lokala gymnastikförbunden, företrädare för kommunen, bruken och det övriga näringslivet.

I trakterna av Nyköping och Trosa uppförs under 1934 ett tjugotal bastur och »som resultat av tidigare turnéer i Södermanland stå nu 51 bastur färdiga«. I Mellösa socken, som blir något av ett skolexempel, har man uppfört inte mindre än 14 stycken enligt principen hellre fler och nära, än stora och avlägsna. Efter Jan Ottossons egna beräkningar har det visat sig att »svensken inte går mer än högst en kilometer för att få ett bad«. Rapporteringen från Mellösa blir smittsamt entusiastisk som om det gäller att skildra hur ännu en frontförflyttning sker. »Överallt funno vi bastu efter bastu väl uppeldad, antingen i bruk eller representanter för ägarna redo att demonstrera sin ägandes bastu, intresserad av att få visa hur de löst de tekniska problemen med eldning, vattentillförsel m.m. på olika sätt allt-efter resp. lokale forhold. Det var faktiskt en upplevelse att få se

detta intresse för bastubad och därmed sammanhängande frågor hos dessa präktiga representanter för svenska jordbrukare.«

Exemplet från denna Sörmlandssocken är så lovande, att man beslutar att där inleda firandet av självaste Bastudagen. Efter en högmässa i sockenkyrkan på Marie Bebådelsedag 1935, åker landshövdingen, medicinalrådet, riksdagsmannen, doktorn och lokala honoratiores tillsammans med representanter för Gymnastikförbundet mellan de olika orterna, tätt följda av lokal- och rikspress. I Hälleforsnäs håller disponent Nils Eriksson, kommunalnämndens ordförande, ett tal på temat »Vår socken och dess bastur«. Dagen efter publicerade Svenska Dagbladet ett stort uppslag på förstasidan under rubriken »Pelle Snusk jagas över Sörmlands gränser«. Det här var en verksamhet som samhällets stöttepelare kunde sluta upp bakom.

Ottosson distribuerar typritningar för hur husen skall byggas; han uppför en demonstrationsbastu på Tärna folkhögskola och bjuder in kommittéer från Västmanland, Dalarna, Uppland, Närke och Gästrikland att komma på provbad och ta erfarenheter med sig hem. Varhelst en folkhögskola fanns skulle också en bastu stå. Därifrån skulle initiativen sprida sig över bygderna.

När Jan Ottosson mot slutet av 30-talet summerade ett decenniums arbete fann han att han, tillsammans med Svenska Gymnastikförbundet, hade medverkat till byggandet av 635 bastur. Fler var på väg. Bastupropagandan innebar utan tvekan det stora genombrottet för att efter några hundra års ingrodd tveksamhet inför vatten, åter få befolkningen i landet att bada. Och stödet bakom projektet var långt mer omfattande än det lokala.

Nobelpris i folkbad?

Med början redan 1918 hade flera riksdagsmän återkommit med motioner i riksdagen för att förbättra folkhygien. Ett av verktningsmedlen var just att stimulera till flitigare bastubad. Det avsattes från och med 1920 också statliga medel från Pensionsstyrelsen för att bygga just sådana. Men verksamheten sköt på typiskt svenskt vis fart först när den knöts till en folk-rörelse.

Under mellankrigstiden var Svenska Gymnastikförbundet inne i en fas av otrolig expansion. När Jan Ottosson förenade sin entusiasm med förbundet, var det en mäktig allierad han funnit. Bättre än kanske någon annan folk-rörelse förmådde man här fånga upp den längtan efter just rörelse, kropp och kraft, som låg i tiden. Bara på de första 15 åren efter krigsslutet 1918 växte det från ett litet förbund som organiserade 8 000 medlemmar till att 1934 omfatta hela 115 000. Från och med nu ser man sig som en »folk-rörelse för folkhälsans höjande«. Kanske den allra viktigaste.

Gymnastikdirektör Ottosson presenterade sig själv i skrift som en arbetare i »folkrenlighetens tjänst på vår svenska landsbygd«. Renligheten var en del av hela det arbete där också folkhögskolorna gjorde en insats. Han talade om nödvändigheten av att lära det svenska folket elementa så att det skulle »kunna stava och lägga ihop, när det gäller personlig renlighet«. »Vad betyder strängt taget all vår omskrutna bildningsverksamhet, vad betyder läskunnighet och ökad allmänbildning, när samtidigt lämnas åt sidan omvårdnaden av folkmaterialiet självt?»

Med en missionerande iver attackerade han också etablissermanget för dess nonchalans inför den grundläggande hygien. »Hur står det till på denna ömtåliga punkt hos våra pedagoger

Idag syns rester av 30-talets renlighetskampanj i landskapet. Små övergivna byggnader gärna utplacerade intill något vattendrag. Fönstren högt upp för att hindra insyn och vedeldning för att värma vatten och bastu. Foto Olle Wilson.

och folkuppfostrare, folkledare och vetenskapsmän, riksdag och regering?» Skall man kanske instifta »ett nobelpris för att vår kulturelit praktiskt skall intressera sig för lösningen av vår folkbadsfråga»? Medan statliga och kommunala myndigheter investerade i skolor, bostäder och vägbyggen – så blundade de ofta för de mest grundläggande behoven som vanligt folk hade. Det enkla mål han satte upp, var att göra verklighet av en högst realistisk framtidsförhoppning: »Det svenska folket ett rent och luktfritt folk, som gör skäl för att kallas ett kulturfolk.«

Till skillnad från de andra reformerna som kostade pengar, var detta en billig verksamhet och den byggde nästan helt på frivillighetens grund. Byggnaderna uppfördes ofta av folk från bygden; timmer och arbetslust fanns i överflöd.

Renheten som idé och praktik

Renheten var på många plan ett omhuldat tema i 30-talets värld. Det handlade, som vi sett, om det gigantiska omvandlingsarbete där hygien blev ett samlande motto. Men här fanns också idéer och tankeströmningar som var fast inskruvade i politiska program – i totalitära, fascistiska ideologier. Retoriken i bustupropagandan och gymnastikarbetet ger en tydlig återklang av idéer som dominerade i Tyskland – särskilt inom *Kraft durch Freude*. Anslaget i Gymnastikförbundets publikationer påminner läsaren om med vilken självklarhet man då skrev om käcka pojkar med rågblont hår, klintblå blick och höjda armar under flygande baner. Finns det alls några paralleller och kontakter i den svenska verksamheten? Utöver de tidstypiska kommandoorden, de vältränade kropparna, de skarpa profilerna?

Ja, en sådan koppling ligger helt i dagen. Lillsved är ett gods

med ett *corps de logi* uppfört 1852, beläget på Värmdö i Stockholms skärgård – ett omtyckt utflyktsmål. Skolans hemsida vet berätta om en fullt ordinarie undervisning i hälsa, idrott och ledarskap; här finns lokala kurser för överviktiga likaväl som distansundervisning i hälsopedagogik. I samarbete med Landstinget erbjuds även medicinskt motiverade kurser i livsstilsförändring. En märkvärdighet är att inför VM i fotboll 1958, var det svenska landslaget förlagt hit! En annan är att godset vid början av seklet ägdes av Nordiska Kompaniets legendariske grundare Josef Sachs.

När den invigdes som gymnastikfolkhögskola den 13 juni 1937 var det inte Josef Sachs som ställt egendomen till förfogande utan affärsmannen Carl Ernfrid Carlberg. Han bidrog också med medel för att driva anläggningen. Carlberg var en före detta gymnast och officer som hade deltagit i den svenska truppen vid den berömda sommarolympiaden i Stockholm 1912. Han sympatiserade med gymnastikens idéer och han hade »tro på projektets stora betydelse för gymnastikens vidare utveckling«, som det står i en årsbok från 1935.

Carl Ernfrid Carlberg är inget okontroversiellt namn på den svenska politiska kartan. Då liksom senare var han en förgrundsfigur inom den svenska nazismen. År 1942, när Tysklands framgångar stod i zenit, lät han upprätta en förteckning över i landet levande judar – sannolikt fanns Sachs med på den. Så sent som 1957 finansierade han distributionen av antisemitiska skrifter och han ställdes 1958 till svars för hets mot folkgrupp. Efter hans död 1962, understödde Den Carlbergska stiftelsen aktivt högnationell verksamhet. Han räknas som nazismens stora mecenat i Sverige.

När folkhögskolan invigdes den 13 juni 1937, var det i när-

varo av bl.a. Arthur Thomson, landshövding Nils Edén – och förstås donator, direktör Carlberg med familj. Där fanns också Berlinolympiadens generalsekreterare doktor Carl Diem med fru. Jan Ottosson var närvarande i egenskap av skolans förste rektor och fick motta Vasaorden ur landshövding Edéns hand. Han skisserade redan på planeringsstadiet hur Lillsved framöver skulle drivas.

I historiken över Lillsved framhålls naturligt nog inte denna bakgrund. I stället nämns det att Ottossons idéer till en folkhögskola på idrottslig grund kom från folkhögskolornas hemland – Danmark. Där stod den berömda gymnastikhögskolan i Ollerup på Fyn modell. Vid flera tillfällen hade Ottosson besökt skolan och mött dess karismatiske föreståndare Niels Bukh. Denne var redan då en helt central gestalt inom det danska nazistpartiet och kom att bli en av samarbetsmännen under ockupationen. Den danske historikern Hans Bonde har i sin stora monografi över Niels Bukh, pekat på att hans manliga gymnastik var estetisk och frigörande. Men som många samtida förstod han kroppen inom ramarna för en ideologi – ett politiskt program som mer än något syftade till disciplin. Bukh strävade efter att bli minister med ansvar för ungdomsfrågor inom samarbetsregeringen.

Det finns dock inga belägg för att Ottosson ville knyta skolans verksamhet nära de politiska sympatierna som vare sig donator eller den danska förebilden anlagt. Ottosson själv var förankrad i frikyrklighet och nykterhetsrörelse. Sambandet visar hursomhelst på den starka koppling som fanns mellan nationsbyggande och kroppslig träning i mellankrigstidens Europa. Ibland var det också lätt att snubbla vidare från fysisk fostran till en ideologi som utgick från dyrkan av det starka. Men den viktigaste

iakttagelsen man kan göra ur kulturell synvinkel, handlar om hur svårt det verkligen är att skriva in kroppen i en diskurs, att bestämma den genom ideologi. Här kolliderade programmen med människors fysiska upplevelser. Som alla kulturbyggare tar de enstaka element i anspråk och passar in dem i det pågående livet och i sin egen vardag.

Fostran till hedonism

Som kulturforskare lider jag av den vanliga sjukan att döma en handling efter dess orsaker förr än dess konsekvenser. Vad har det eventuella upphovet till bastupropagandan egentligen för betydelse i fråga om svenskarna och bastubadandet? Är det verkligen den beryktade träningsanläggningen för folkfostran? Och i så fall på vilket sätt? Om än målet var att göra svenskar till ett rent kulturfolk, kan det ju hända att också njutande soffpotatisar kom ut i slutändan.

När jag minns bastubadet från källaren av Centralskolan i Nässjö är det med en blandning av skräck och lust. Badmästaren var en sträng herre som sett alltför många skolungar kasa omkring på det hala kakelgolvet med skrik och slamrande plåtbaljor. Här behövdes klara besked och hårda nypor. Under klassens bad varannan vecka sade han till oss att vi skulle bli »svenska vikingar och inga veklingar« innan han körde in oss i kallduschen. Men när man kom dit som badgäst i kalla vinterkvällar, var det en sinnligt ångande, varm dunst av kropp, klor och tvål som slog emot en. En halvtrappa ner började ett annat land. Förbi glasluckan där man betalade det blygsamma inträdet ledde en grön gummimatta in mot de två omklädningsrummen. Ett tvagningsrum, några duschar, en smal bassäng som knappt

kunde vara mer än fem meter bred. Den var heller inte avsedd för simning utan för grönskimrande avsvalkning. Centrum var en pysande bastu där gubbarna satt och pratade om den senaste matchen som bandylaget NIF spelat. Det var ett inträde till de vuxnas värld och ett förstulet kikande på riktiga mäns kroppar.

Medan vi i Sverige gärna gisslar oss med hur rentvättat tråkiga, rationella, blyga och grå vi är – skulle man också kunna anlägga ett annat och mer vällustigt perspektiv på identiteten. Expressens kulturchef Per Svensson har tagit bastun som en ingång till just den dimensionen. I boken *Svenska hem* lyfter han fram hur bastun i den egna villan kommit att bli »hedonismens helgedom«. Med en bastu i källaren blev villan under 1960-talet »det njutningsfyllda livets centrum. Överallt i tidningarna kunde man se annonser för bastuaggregat och bastuinredningar. Antingen badade mamma, pappa och de två barnen tillsammans, med mamma strategiskt placerad i förgrunden så att de snygga brösten inte skulle komma onödigt mycket i skymundan... eller också badade mamma inbjudande ensam.« Sådana njutningsmedel »som förut varit förbehållna en rik överklass blev (nästan) varje familjs egendom (en Bacho bastu har väl alla innemänniskor)«.

Det Svensson grep i 60-talsvärlden var privatiseringen av den hedonism som fick sin egentliga spridning under 30-talet. Det självklara i badandet var väl förberett. Bastun var något man tänkte *med* när man skulle föreställa sig det goda livet. Det finns idag inte den konferensanläggning i Sveriges land som inte lockar med bastu. Bastun är basen för all annan aktivitet. Var och en som besökt ett samtida *spa* vet att bastubadet ingår i ett mycket vidare koncept där man erbjuds många former av gemensamt välbehag till goda priser. På det anrika Kust- och

En del av det goda livet. Foto Karl Erik Granath. Nordiska museets arkiv.

Kurhotellet i Varberg kommer bastun i ett program som också lockar med helkroppsmassage, jacuzzi, vaxning och alginpackning à 625 kronor i timmen. På Konferenshotellet i Ystad kan man dessutom välja lerinpackning med Moor-Mud – golfbana finns i närheten. Idégivaren bakom Ice Hotel i Jukkasjärvi, Per Granlund, har också instiftat en bastuakademi och ett museum vid Kukkolaforsen i Haparanda. För honom avtecknar sig bastun som ett »mentalt skyddsrum« som mindre handlar om renhet och hygien än om det nära mötet med de fyra grundelementen – jord, eld, luft och vatten. Helt i takt med tiden, kan man våga påstå. Samtidigt är det ett försök till beskrivning av den kroppsliga erfarenhet som finns att hämta i bastun, och som i begränsad omfattning är tidsbunden. Hur ser egentligen en bastuns fenomenologi ut?

Den hopfällbara enmansbastun uppstod på 1950-talet när svenskt campingliv blomstrade. Under sitsen finns ett elektriskt värmeaggregat på 1000 watt. Här drivs bastun av ett portabelt elverk på en gotländsk strand i novemberdis. Foto Olle Wilson.

Ett nordiskt kafé

Bastun måste vara Nordens speciella bidrag till den kollektiva sinnlighetens främjande i världen. Det här lilla rummet har kommit att bli platsen för ogenerad nakenhet, avspända samtal om livets oväsentligheter, snabba skämt och funderingar om de nära ting som för ögonblicket tränger sig på. »Hur länge orkar du sitta kvar? Väldigt vad du lagt ut! Jag minns en torrbastu i Helsingfors ...« Folk flyttar sig på lavarna alltefter hur mycket värme de tål, böjer huvudet som i stilla tillbedjan och ser svetten droppa från näsa och fingerspetsar. Är man riktigt vällustig sträcker man ut sig på en handduk och blir bara kropp; all uppmärksamhet handlar om det omedelbara och flyktiga – hud och andning. Långsamt rör man lemmarna och samtalstonen glider mot ritardando.

Och har en kall öl någonsin smakat bättre än efter avkylningen och några turer inne i värmen? Det skulle i så fall vara den kalla bastuölen där inne! Drycken porlar ner i halsen och också det inre fylls med välbehag. Mötet mellan kyla och värme, torka och vätska driver på lusten att prata. Historieberättandet tar fart i eftervärmen.

Som socialt forum och som platsen för att på ett okomplicerat sätt knyta kontakter, har bastun blivit vårt kafé. Medan lyckligare lottade länder vid Medelhavet har sitt torg eller sitt *agora* där man konstituerar sig som social varelse – medborgare – har vi ett annat och betydligt mindre rum till vårt förfogande. Där kan man knappast pråla med senaste klämodet och den nya färgen på läppstiftet. Kontakten är oförmedlat intim och i hettan har man inte tid eller ork för tom retorik eller onödiga longörer. Ingen kan bli riktigt arg i en bastu och rösten räcker inte till för att förkunna politiska trossatser. Fuktigheten är för hög för att

läsa upp pamfletter i – och vem skulle orka lyssna?

Bastun är förvisso den matta grabbighetens avkopplande arena – länge också direktörernas och fotbollsspelarnas. Den strikta könsuppdelningen kan endast överskridas i hemmen och i privata anläggningar. Men med lättare modifikationer i klädseln kan också könen blandas – och så sker också på många ställen idag.

*

Så har också bastubadandet rört sig mellan den undandragna njutningen i familjekretsen och de gemensamma anläggningarna där man träffar vänner eller får nya. Trots försöken till privatisering förblir det en speciell form av offentlighet. Få söker sig också dit i sin ensamhet. Det var den karaktär den fick under 30-talets bastupropaganda; byn skulle bada samman och folk skulle kunna mötas över klass- och åldersgränser i en stor och ren folkgemenskap. När man idag stavar sig igenom ABC-boken om hur bastun en gång nationaliserades, kan det vara befogat att sluta gymnastikdirektören Jan Ottosson och 1930-talets folkfostrande entusiaster till sitt hjärta. Det kan hända att deras mål var ett annat – att många såg framför sig ett rent och härdat släkte. Men resultatet blev också en långsam och framgångsrik inskolning i det samlade njutandets konst. Genom sin vardagliga praktik kom fostrarna att utöva ett annorlunda, men kanske mer bestående inflytande än folkhemmets många högröstade politiker i riksdag och ministärer. Exemplet visar också hur den kroppsliga erfarenheten är svår att skriva in i program och diskurser. Snabbt upptäckte folk vilket nöje som hade erbjudits dem och tog tillfället i akt för att försäkra sig om det för framtida bruk. Det gäller inte bara för bastubadandet.

Reklambild från Tylö AB/ Halmstad.